

ГЕНЕЗА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРОЯВ НЕПОВАГИ ДО СУДУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XV – XIX СТ.

Світлана Миколаївна СТАРОВОЙТОВА,

здобувач ПВНЗ «Університет сучасних знань»
<https://orcid.org/0000-0003-3766-1251>

Юридична відповідальність за прояв неповаги до суду є важливим інструментом забезпечення права на справедливий суд та гарантією авторитету й незалежності судової гілки влади. Такі властивості юридичної відповідальності були виявлені українським законодавцем щонайменше з часів Ярослава Мудрого, коли вперше та території Київської Русі було визначено покарання за посягання на життя, здоров'я й власність представників судової гілки влади (огнищанина та тиуна) [1, с. 34]. Варто погодитись, що саме в текстах Руської Правди з'являються первинні зародки юридичної відповідальності за неповагу до суду [1, с. 34].

Вивчення генези розвитку адміністративної відповідальності за прояв неповаги до суду не можливе без з'ясування особливостей розвитку його родового явища – інституту адміністративної відповідальності в Україні.

В. К. Колпаков стверджує, що виникнення поняття «адміністративний проступок» пов'язано зі спробами вдосконалити кримінальне законодавство шляхом розмежування кримінальних вчинків за ступенем суспільної небезпеки [2, с. 21–22]. На землях України, що перебували під протекторатом, а потім і у складі Російської Імперії у XIX столітті, розмежування поняття «злочин» і «проступок» відбулось із запровадженням Уложення про покарання кримінальні і виправні (1845 р.). У цьому акті слова «злочин» і «проступок» одержали статус юридичних термінів і стали позначати різні порушення за ступенем суспільної небезпеки. Із останнім твердженням вченого можна погодитись лише частково, адже розмежування понять «злочин» і «проступок» відбувалось скоріш за об'єктом посягання. Так, під злочином розумілось будь-яке порушення закону, що посягає на недоторканість прав влади (вищої та утворених нею державних органів), а також на права і безпеку суспільства та приватних осіб. Проступком визнавалось порушення правил, встановлених законом з метою охорони прав і безпеки суспільства і приватних осіб або для їх користі [3].

Пізніше термінування таких проступків як адміністративних було пов'язане не з усвідомленням їх відмінностей від злочинів, а у зв'язку зі змінами підвідомчості застосування покарань за кримінальним законодавством Російської імперії. У 1889 році було скасовано інститут мирових судів, а функції щодо розгляду справ про проступки були передані до адміністративних органів. Як зазначає В. К. Колпаков: «відтепер малозначні злочини, або кримінальні проступки, починають іменувати як «адміністративні проступки» [2, с. 21–22].

Загалом погодимось, що інститут адміністративної відповідальності в Україні у дореволюційний період сформувався у другій половині XIX ст. і

розглядався як складова поліцейського, а з початку ХХ ст. адміністративного права [4, с. 10].

Досліджуючи розвиток інституту адміністративної відповідальності за прояв неповаги до суду зауважимо, що до прийняття Закону РСФСР «Про відповідальність за неповагу до суду» (1989 рік) вести мову про його самостійне існування було не доцільно. Оскільки, як було наведено вище, до середини ХІХ століття поняття адміністративної відповідальності як самостійне не взагалі не виокремлювалося. Однак, вивчення генези юридичної відповідальності за прояв неповаги до суду має самостійну дослідницьку цінність, адже дозволяє простежити еволюцію уявлень про значення юридичної відповідальності як гарантії належного правосуддя.

Першим джерелом юридичної відповідальності за прояв неповаги до суду на Території України варто визнати Руську правду, норми якої були покладені в основу Збірки Івана III 1497 року (далі – Збірка 1497 року). Йдеться про ст. 50 Збірки 1497 року, яка містила норму про відповідальність свідка за неявку до суду. При цьому не вважалось поважною причиною неявки та обставина, що свідок не володів інформацією по справі і не міг дати свідчення. Цей тезис дає підстави стверджувати, що відповідальність наставала саме за прояв неповаги, що виражалась в ухиленні свідка в явці до суду. За таке правопорушення свідок був зобов'язаний сплатити усю суму позову, збитки та мита [5].

Наступним етапом розвитку відповідальності за прояв неповаги до суду варто визнати прийняття Литовського статуту 1529 р., п. 1 розділу 6 «Про суддів» якого визначав відповідальність за образу судді особою, яка прогнала справу. Характер відповідальності так само, як і у Збірці 1497 року, був цивільно-правовий. Правопорушник мав сплатити судді за образу дванадцять рублів. Значно жорсткішою була санкція за висловлення образи судді в приміщенні суду або під час судового засідання – тюремне ув'язнення на шість тижнів, а «якщо хто-небудь погрожував судді, той має не лише відсидіти шість тижнів, але й після відбуття цього строку повинен надати гідних поручителів, щоб судді були у спокої...» [5].

II Литовський Статут 1566 р., зберігаючи вищенаведені норми, додатково встановив гарантії дотримання порядку під час судового розгляду справи. Зокрема, артикулом 3 розділу 4 «Про суддів та про суди» було встановлено можливість застосувати примусовий привід осіб, які не з'явилися на судові засідання, а артикулом 22 розділу 4 встановлено відповідальність за неявку до суду без поважних причин. Санкція передбачала виплату іншій стороні (або кожній стороні, якщо, наприклад, не з'являвся свідок) «4 копи грошей, у суд одну копу з розрахунку судді 40 грошей, а підсудку – 10 грошей...» [6].

Окремо було виділено склад правопорушення, що вчинялось відповідачем або позивачем. Його об'єктивну сторону складало: відмова від відповіді на запитання по суті справи, залишення судового засідання до його завершення. За вчинення таких дій відповідач повинен був сплатити штраф за неявку до суду. Суддя ж міг вирішити справу ґрунтуючись на наявних доказах. Позивач у разі виявлення неповаги до суду, в тому числі залишення судового засідання, позбавлявся права судового розгляду його справи [7]. Образа «ганебними словами» судді, підсудка, писаря чи

врядника як у приміщенні суду або під час судового засідання, так і на вулиці каралась ув'язненням «у замку чи у дворі нашому» строком на 6 тижнів [7].

Уложення про покарання кримінальні і виправні Російської Імперії 1845 року [3] (далі – Уложення 1845 року) містило главу II «Образа та прояв явної неповаги до органів влади і посадових осіб» розділу 4, що об'єднував проступки за об'єктом посягання та мав назву «Про злочини та проступки проти порядку управління». Варто зазначити, що як і у радянську добу, законодавство Російської Імперії не розмежовувало статус судді від статусу інших державних службовців, що було пов'язано зі значною централізацією влади, а також застарілою судовою системою, де судова гілка влади на місцях була підпорядкована виконавчій владі (адміністрації губернії). Лише у зв'язку з прийняттям «Заснування судових установ» [8] у 1864 році було закріплено правовий статус суддів та забезпечено відносну незалежність та самоврядність судової гілки влади від виконавчої.

Уложення 1845 року містило низку статей, що визначали склад правопорушення за прояв неповаги до державної установи та державного службовця, в тому числі й суду та судді, а також відповідальність за їх вчинення. Так, ст. 309 передбачалось покарання за непристойні вислови та дії в приміщенні державної установи або під час судового засідання, що свідчили про неповагу до цієї установи. Розмір покарання за такі дії – тюремне ув'язнення на строк від трьох до шести місяців або арешт на строк від семи днів до трьох тижнів. За прояв неповаги шляхом бранних висловів на адресу суду чи судді, фізичне насильство щодо них у приміщенні суду розмір покарання значно збільшувався й міг варіюватись від тілесної кари плітями до заслання до Сибіру.

За образу нижчих судових службовців під час виконання ними службових обов'язків на винну особу накладався штраф у розмірі від п'яти до десяти рублів або від п'ятдесяти копійок до одного рубля залежно від ступеню вини та стану порушника.

Як підсумок зазначимо, що у зв'язку з розвитком державності, ускладненням суспільно-політичного устрою, спостерігається зростаюча увага до питань авторитету судової влади. Якщо у Збірці 1497 року завданням відповідальності за прояв неповаги до суду було забезпечення можливості судового розгляду справи, то в Уложенні 1845 року у – честі й гідності судді як представника державної влади. Підкреслимо, що найбільш наближеними до сучасного уявлення про функції адміністративної відповідальності за прояв неповаги до суду є норми Литовських статутів, якими насамперед забезпечувалося належне здійснення правосуддя, незалежність і неупередженість суду.

Список використаних джерел:

1. Шмарін О.І. Генеза кримінальної відповідальності за неповагу до суду на українських землях у XIV–XVI ст. Держава та регіони. Серія Право. 2013. № 2 (40). С. 33–37.
2. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративне-деліктне право): навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
3. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. URL: <https://viewer.rusneb.ru/ru/rsl01002889696?page=117&rotate=0&theme=white>

4. Крижановська А.В. Адміністративна відповідальність в адміністративному праві України: сучасне розуміння, нові підходи: автореф. канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2016. 22 с.

5. Судебник 1497 года / под редакцией Б.Д. Грекова. URL: https://elf.ucoz.net/Pravo/IOGP/sudebnik_1497.pdf

6. Статут Вялікага князівства Літовскага 1529 года. URL: litopys.org.ua/statut2/st1566.ht

7. Статут Вялікага князівства Літовскага 1566 года. URL: litopys.org.ua/statut2/st1566.ht

8. Учреждение судебных установлений от 20 ноября 1864 года. URL: <https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3450/>